

UNIWERSYTET JAGIELLOŃSKI
WYDZIAŁ POLONISTYKI

ELŻBIETA BINCZYCKA-GACEK

Autoreferat rozprawy doktorskiej pt.:

Obecność mitu Flying Africans w powieści postkolonialnej XX i XXI wieku

Promotor: dr hab. KATARZYNA MROCZKOWSKA-BRAND

Recenzenci:

dr hab. Klara Szmańko, prof. UO - Uniwersytet Opolski

dr hab. Dominiki Ferens, prof. UW - Uniwersytet Wrocławski

Kraków 2020

Głównym celem, napisanej pod kierunkiem dr hab. Katarzyny Mroczkowskiej-Brand rozprawy doktorskiej zatytułowanej *Obecność mitu Flying Africans w powieści postkolonialnej XX i XXI wieku* jest zbadanie w jaki sposób znajduje on swoją ekspresję w tekstach kultury, a w szczególności w tekstach literackich: powieściach i opowiadaniach.

Ponieważ metodologia, jaką wybrałam do tego celu wychodzi od głębokiego ukontekstowania interesującej mnie opowieści, przed przystąpieniem do analizy tekstów literackich z kręgu mitu *Flying Africans* postawiłam przed sobą trzy główne zadania. Pierwszym z nich stało się zebranie, uporządkowanie i analiza materiału folklorystycznego z ternu Stanów Zjednoczonych oraz basenu Morza Karaibskiego, prowadząca do prześledzenia genezy i ekspansji tej opowieści oraz znaczeń związanych w kontekstach wernakularnych. Drugim prześledzenie kontekstów historycznych mitu *Flying Africans* od czasów jego narodzin po współczesność, zaś trzecim – przyjrzenie się jego obecności w kulturze i sztuce. Badania te, pomyślane i przeprowadzone zostały w duchu komparatystycznego i postkolonialnego „zwracania się ku Innemu”, zawarte zostały w pierwszej części pracy, zatytułowanej „MIT”. W części tej zajmuję się również m.in. zagadnieniem „kolektywnej tożsamości” Czarnego Atlantyku, sprawą westernizacji odczytań mitu *Flying Africans*, wynikających z jego pozornego podobieństwa do innych opowieści znanych zachodniemu odbiorcy oraz problemami dotyczącymi definiowania samej kategorii „mitu”.

W drugiej części mojej dysertacji, zatytułowanej „LITERATURA” przedmiotem analizy i interpretacji stały się utwory dwunastu pisarek i pisarzy: Toni Morrison (*Song of Solomon*), Paule Marshall (*Praisesong for the Widow*), Glorii Naylor (*Mama Day*), Michelle Cliff (*Abeng* oraz *Free Enterprise*), Simone Schwarz-Bart (*Ti- Jean L'horizon*), Randalla Kennana (*A Visitation of Spirits*), Richarda Perry'ego (*Montgomery's Children*), Maryse Condé (*Moi, Tituba Sorciere... Noire de Salem*), Charlotte Watson Scherman (*One Dark Body*), Ralpa Elisona (*Flying Home*), Edwidge Danticat (*A Wall*

of *Fiire Rising*), Nalo Hopkinson (*The Salt Roads*) i Nubii Kai (*I Spread My Wings and I Fly*).

Obie zasadnicze części pracy poprzedzone zostały wstępem i stanem badań i zamknięte przy pomocy rozdziału zatytułowanego „Zakończenie i podsumowanie”. Na pierwszą część dysertacji, dotyczącą kwestii mitu, składa się w sumie sześć rozdziałów, w części drugiej, w której zajmuję się analizą dzieł literackich, znajduje się ich dziesięć. W dalszej części niniejszego autoreferatu chciałabym przedstawić pokrótce kompozycję rozprawy oraz treść poszczególnych części.

W części wstępnej przedstawiam pokrótce nie tylko cele badawcze, ale i motywacje, które skłoniły mnie do podjęcia pracy nad rozprawą o takim temacie oraz staram się nakreślić horyzont moich zainteresowań – jako komparatystki i jako religioznawczynie, które spotykają się w opowieści o niewolnikach, którzy przemienili się w ptaki i odlecieli do Afryki.

Obszerny i szczegółowy stan badań dotyczący wielod dziedzinowej refleksji nad mitem *Flying Africans*, który następuje po wstępie ma za zadanie pokazać, iż mimo obszernej literatury dotyczącej poszczególnych aspektów tej opowieści i jej literackich realizacji, nadal brakuje obszernego, interdyscyplinarnego studium analizującego nie tylko jej amerykańskie, ale również i Karaibskie warianty. Niniejsza dysertacja zaprojektowana została jako próba zapełnienia tej luki.

W rozdziale rozpoczynającym rozprawę, zatytułowanym „Miejsce mitu - mit w kulturze i literaturze” staram się usytuować moje dalsze rozważania w kontekście szerszej dyskusji dotyczącej związków mitu i literatury w świetle komparatystycznych badań literackich, antropologii, mitoznawstwa i studiów postkolonialnych, gdzie terminowi mit odpowiadają różne, czasem stojące z sobą w sprzeczności, desygnaty.

W rozdziale drugim, podzielonym na cztery mniejsze części, zajmuję się mitem *Flying Africans* jako fenomenem kulturowym, skupiając się na jego ludowej genezie i późniejszej obecności w folklorze, a także na kontekstach religijnych i historycznych, które składają się na najważniejsze warianty tej opowieści. W

podrozdziale „Niewolnictwo a formowanie się tożsamości kulturowej” odnoszę się do koncepcji *Black Atlantic* Paula Gilroya oraz do prac Roya Eyermana, który w swojej książce „Cultural Trauma: Slavery and the Formation of African American Identity” traktuje niewolnictwo nie w kategoriach instytucji czy nawet doświadczenia, ale jako formę pamięci zbiorowej, która stała się podstawą formowania się zbiorowej tożsamości. W kolejnych podrozdziałach „Nowe ruchy religijne” i „Latający prorok” zajmuję się religijnymi kontekstami kultur Czarnego Atlantyku i wpływem chrześcijaństwa na kształtowanie się tożsamości czarnej diaspory, w której opowieściach funkcjonuje mit *Flying Africans*. W folklorze i legendach jamajskich, opowieść o żyjącym na przełomie XIX i XX wieku pastorze, który usiłuje wzbić się do nieba wraz z grupą wiernych, zostaje nałożona na mit *Flying Africans* i w ten sposób w tradycji oralnej można spotkać się z przekonaniem, że Bedward i jego wyznawcy usiłowali odlecieć do Afryki. Powiązanie to stanowi logiczną konsekwencję myślenia symbolicznego, które w obrębie jednej domeny sytuuje miejsca takie jak Afryka i Niebo jako reprezentujące szeroko pojęte „zaświaty” i przejawia się jeszcze w innych wierzeniach i opowieściach z kręgu mitu *Flying Africans*.

W kolejnym podrozdziale „*Mit Flying Africans a Pan-African Movement*” wskazuję na powiązania interesującej mnie opowieści z późniejszą ideologią „powrotu do Afryki” i panafrykanizmu, którego korzenie tkwią, zdaniem Kathariny Schramm, właśnie w micie Lecących Afrykanów.

Rozdział trzeci „Georgia Writers’ Project i dziedzictwo Igbo Landing” poświęcam w całości amerykańskiemu projektowi federalnemu z lat trzydziestych, w ramach którego badacze pod przewodnictwem Mary Granger zbierali i opracowywali ustne opowieści czarnych społeczności Wybrzeża Georgii. Tom, który stał się efektem tej pracy, zatytułowany „*Drums and Shadows: Survival Studies Among the Georgia Coastal Negroes*” wymaga osobnego omówienia, ze względu na swoje oddziaływanie na pisarzy amerykańskich, takich jak Toni Morrison, którzy wprost nawiązują do opowieści w nim zawartych. Rozmówcy Georgia Writers’ Project pytani

są tam wprost o historyczne wydarzenia, które rozegrały się w 1803 roku w miejscu zwanym odtąd Igbo Landing, gdzie grupa niewolników wszczęła bunt i popełniła zbiorowe samobójstwo. W przypadku legendy o Igbo Landing, podobnie jak w przypadku opowieści o Bedawardzie, mit wchłania elementy historyczne, przekształcając opowieść o samobójczej śmierci w opowieść o powrocie do Afryki.

W podrozdziale „Igbo Landing w kulturze i folklorze” zajmuję się różnymi wariantami tej opowieści, zaś w poprzedzającym go, kolejnym podrozdziale zatytułowanym „Samobójcy?” omawiam jeden z najważniejszych kontekstów mitu *Flying Africans*, jakim była właśnie samobójcza śmierć niewolników, pewną ilość miejsca poświęcając także koncepcjom eschatologicznym, sytuującym Krainę Zmarłych “za wodą” czy wręcz po drugiej stronie Atlantyku, typowym dla mieszkańców Afryki Zachodniej.

Rozdział czwarty mojej dysertacji w całości poświęcony został pozostałym, niekiedy mniej znanym, wariantom mitu *Flying Africans*. W podrozdziale „Conjurers” omawiam powiązanie zdolności latania z praktykami magicznymi i osobami wiedźm i czarowników. Osobny podrozdział poświęcam na omówienie licznych wariantów mitu *Flying Africans* w folklorze Stanów Zjednoczonych, po to aby w kolejnym podrozdziale „Karaiby i Ameryka Południowa” zająć się wariantami spoza USA. Podkreślenie tak dużej różnorodności opowieści z kręgu *Flying Africans* jest dla mnie istotne w kontekście wskazywania opowieści o Igbo Landing jako źródłowej dla całego kompleksu *Flying Africans*. W rozdziale tym omawiam, powołując się na źródła antropologiczne, warianty mitu z Haiti, Surinamu, Jamajki, Kuby, Gujany, Trynidadu i Tobago. Karaibskie opowieści o latających czarownicach czy mity o bohaterach płynących do Afryki w tykwie, pokazują, iż mit *Flying Africans* jest nie tylko dużo starszą opowieścią, ale wskazują także iż jego geneza nie tkwi w historycznym buncie czy buntach niewolników, ale w systemach kosmologicznych i wierzeniach religijnych, które przynieśli oni z sobą do Nowego Świata. W kolejnym podrozdziale zatytułowanym „Sól” zajmuję się charakterystyczną dla tych opowieści

obecnością soli jako substancji niepozwalającej unieść się w powietrze oraz wyjaśniam pochodzenie tych, bardzo wyraźnych zwłaszcza w folklorze Karaibów, konotacji.

Obecność ptaków w folklorze diaspory afrykańskiej wykracza daleko poza mit *Flying Africans*, choć jest on bez wątpienia jedną z najmocniejszych narracji, gdzie wątek przemiany w ptaka się pojawia. W rozdziale piątym mojej dysertacji zatytułowanym „Przemiana w ptaka” staram się usytuować interesujący mnie mit w kontekście podobnych opowieści. W jego pierwszym podrozdziale „Ptasie metamorfozy w kulturze i literaturze” omawiam tematyczne podobieństwo mitu *Flying Africans* i innych, popularnych narracji o przemianie w ptaka, w podrozdziale „Ptaki w kręgu mitu *Flying Africans*” zajmuję się afroamerykańską i afrokaraibską symboliką ptaków, analizuję również afrykański znak z języka symboli Adinkra – *sankofa*, który często przywoływany jest w tekstach kultury w kontekście mitu *Flying Africans*. W kolejnym podrozdziale: „Czarny Ikar?” wskazuję najistotniejsze strukturalne i znaczeniowe różnice pomiędzy mitem *Flying Africans* a grecką historią o Dedalu i Ikarze, z którą najczęściej jest on zestawiany.

W kolejnych częściach rozdziału szóstego zajmuję się przenikaniem mitu *Flying Africans* do tekstów kultury. Osobny podrozdział poświęcam *negro spirituals*, które stały się głównym nośnikiem tej opowieści od czasów niewolnictwa do dzisiaj, następnie zajmuję się pokrótce sztukami performatywnymi, poezją, sztukami pięknymi i sztukami wizualnymi.

Drugą część mojej dysertacji doktorskiej, zatytułowaną „LITERATURA” w pełni poświęcam analizie i interpretacji powieści i opowiadań, w których mit *Flying Africans* pełni znaczącą rolę. Rozpoczynający tę część rozdział siódmy, poświęcony został w całości na omówienie doboru i ułożenia analizowanych w pracy tekstów literackich.

Przygotowując się do napisania tej części pracy dużo czasu poświęciłam na sporządzenie możliwie kompletnej listy powieści i opowiadań, w których mit *Flying*

Africans pełni istotną funkcję, wychodząc z założenia, że już przedstawienie samej panoramy tekstów literackich, w których ten motyw jest obecny nie będzie, z komparatystycznego punktu widzenia, pozbawione wartości. Wstępna hipoteza badawcza jaką postawiłam przed przystąpieniem do badań literaturoznawczych, zakładała jednak nie tylko zaprezentowanie możliwie szerokiego spektrum utworów literackich z motywem *Flying Africans*, ale także znalezienie pewnego wspólnego mianownika dla analizowanych dzieł, wyodrębnienie ich cech wspólnych i pokazanie różnic w sposobach funkcjonowania interesującego mnie mitu jako motywu literackiego.

W toku tak zakrojonych badań i po przeanalizowaniu wszystkich wybranych wcześniej tekstów jasne stało się, iż mit *Flying Africans* funkcjonuje w tych utworach w dwóch podstawowych kontekstach, które zidentyfikowałam jako motyw „straszenia międzypokoleniowego” oraz motyw „powrotu na Karaiby”.

W tekstach literackich, które przyporządkowałam do pierwszego z tych kręgów mit *Flying Africans* staje się kluczem do afroamerykańskiej postpamięci, narzędziem zastosowanym nie tylko w celu rewizji traumy, ale również po to by odzyskać bezpowrotnie utraconą historię. Wraz z następującymi po sobie pokoleniami pisarzy, coraz śmielej stosowany jest właśnie do wywoływania „duchów przeszłości”. W rozdziale ósmym rozpoczynającym tę część pracy wyjaśniam pojęcie *transgenerational haunting*, a następnie przystępuję do analizy tekstów literackich. Rozdział dziewiąty w całości poświęcam opowiadaniu Ralphi Ellisona *Flying Home* z tomu pod tym samym tytułem. Mit *Flying Africans* stanowi w nim interesujący, choć nie w pełni rozwinięty motyw literacki, ciekawie uzupełniający trop, który moglibyśmy nazwać „ikaryjskim”. Zainteresowanie autora *Niewidzialnego Człowieka* mitem *Flying Africans*, naświetlam w kontekście innych opowiadań z tego tomu, wskazując jednocześnie, iż opowieść o Lecących Afrykanach wpisuje się w twórczości Ellisona w wątek „straszenia międzypokoleniowego”, ponieważ uchyla

drzwi przeszłości, z którą bohater tekstu nie do końca ma odwagę się skonfrontować.

W rozdziale dziesiątym, zatytułowanym „Duchy przeszłości” zajmuję się powieściami trzech pisarek amerykańskich i jednej autorki kanadyjsko-jamajskiej: Toni Morrison (*Song of Solomon*), Glorii Naylor (*Mama Day*) Paule Marshall (*Praisesong for the Widow*) i Nalo Hopkinson (*The Salt Roads*). Ilość „materiału mitycznego” powiązanego bezpośrednio z mitem *Flying Africans* jest w tych tekstach bardzo różna, jednak łączy je fakt, iż opowieść o Lecących Afrykanach nie tylko wprowadza wątek odkrywania przeszłości (co bardzo istotne w kontekście *transgenerational haunting*), ale równocześnie funkcjonuje w nich zgodnie z oryginalnym przesłaniem mitu - daje nadzieję, pozwala stawić opór przeciwnościom, scala to co rozbite i przywraca, to co utracone, niosąc znaczenia pokrewne tym, jakie niósł w tradycji oralnej

W rozdziale jedenastym zatytułowanym „Upiory teraźniejszości” zajmuję się powieściami autorów amerykańskich: Richarda Perry’ego (*Montgomery’s Children*) i Randalla Kenana (*A Visitation of Spirits*), opowiadaniem, piszącej po angielsku (i osiadłej w USA) Haitanki Edwidge Danticat *A Wall of Fire Rising*, z wydanego w 1996 roku tomu *Krik? Krak!* oraz powieścią *Abeng* jamajskiej autorki Michelle Cliff, którą uzupełniam odwołując się do jej innej książki - *Free Enterprise*. Wszystkie wybrane tu teksty mówią bardzo wyraźnie, że od kondycji w jakiej znajdują się ich bohaterowie, kondycji będącej rezultatem transgeneracyjnej traumy, systemowego rasizmu, niesprawiedliwości, wyzysku, - nie ma ucieczki. Powrót do Afryki, czy to fizyczny czy metaforyczny nie jest w nich możliwy. Pozbawiony tego istotnego elementu mit *Flying Africans* staje się w tych tekstach niemalże „kaleki”; na pierwszy plan wybija się w nich raczej motyw samobójstwa, nie zaś motyw powrotu. Jediną ucieczką jaka jest w nich jeszcze możliwa jest ucieczka od cierpienia.

Uzupełnieniem dla takiej interpretacji są w tym rozdziale odwołania do kilku innych tekstów postkolonialnych takich jak *Beloved* Toni Morrison czy *Mała Ikar* Helen Oyeyemi.

Ostatni rozdział tej części pracy poświęcam powieści historycznej amerykańskiej autorki Nubii Kai pod znamienym tytułem *I Spread My Wings And I Fly*, w której interesujący mnie mit użyty został do zmierzenia się z trudną historią niewolnictwa w USA. Analizą i interpretacją tej powieści zamykam część pracy zawierającą omówienia utworów z kręgu *Flying Africans* zorganizowane wokół motywu *transgenerational haunting*, ponieważ intencją autorki, zrealizowaną dzięki użyciu formuły powieści historycznej, jest nadanie imion choć kilkorgu z „sześćdziesięciu i więcej milionów” zapomnianych, bezimiennych niewolników. Taki zabieg zbliża jej powieść do tekstów, którymi zajmuję się w kolejnej części pracy, gdzie mit *Flying Africans* służy przede wszystkim budowaniu nowej tożsamości, zaś powrót do Afryki zastąpiony zostaje „powrotem na Karaiby”.

Obecność takiego przesunięcia, którą staram się wyeksponować analizując utwory literackie z kręgu „powrotu na Karaiby”, nie oznacza, iż motyw *transgenerational haunting* jest w nich nieobecny. Przeciwnie, w tekstach, które postanowiłam umieścić w tej części pracy, można wyraźnie dostrzec wiele charakterystycznych motywów powiązanych z wątkiem „straszenia międzypokoleniowego” takich jak np. literackie obrazy *Middle Passage*, do których nawiązuje w *Ti Jean L'horizon* Simone Schwarz-Bart. Jednak w utworach z kręgu „powrotu na Karaiby” pełnią one nową, dodatkową funkcję: ich odtworzenie pozwala w pewien sposób „zamknąć” rozdział związany z Afryką i staje się pierwszym krokiem do budowania nowej, synkretycznej tożsamości.

Pierwszą książką z tego kręgu, którą zajmuję się w tej części pracy jest debiutancka powieść *One Dark Body* Amerykanki, Charlotte Watson Sherman. W kontekście dwóch głównych motywów, które generuje w prozie mit *Flying Africans*: motywu „straszenia międzypokoleniowego” oraz motywu „powrotu na Karaiby”

książka Sherman wydaje się szczególnie interesująca, ponieważ wyraźnie przenikają się w niej elementy obu tych porządków.

Powieścią, w której motyw „powrotu na Karaiby” stał się najbardziej widoczny jest książka Ti Jean L’horizon Simone Schwarz-Bart, którą zestawiam w kolejnym, piętnastym, rozdziale pracy zatytułowanym „Geografia powrotu” z tekstem Maryse Condé *Moi, Tituba Sorciere... Noire de Salem*. Interpretując powieść Schwarz-Bart odwołuję się także do innych tekstów, takich jak postmodernistyczna powieść *Flight to Canada*, Amerykanina, Ishmaela Reeda.

Ostatni rozdział w tej części pracy dotyczy trynidadzkiego autora Earla Lovelace’a i jego powieści zatytułowanej *Salt*, w której mit *Flying Africans* stanowi punkt wyjścia dla koncepcji tworzenia wspólnoty obejmującej więcej niż tylko czarnych Trynidadczyków. To właśnie w książce Lovelace’a najpełniej objawia się idea budowania karaibskiej „trzeciej przestrzeni”, która tak mocno rezonuje w mowie noblowskiej innego Trynidadczyka, Dereka Walcotta, w której porównuje on kulturę Karaibów do rozbitej wazy, sklejonej z wielu różnych fragmentów składających się wspólnie na nową, autentyczną jakość.

Najważniejszy, historyczno-kolonialny kontekst mitu *Flying Africans*, jakim jest transatlantycki handel niewolnikami, implikuje wiele postkolonialnych kontekstów takich jak wysokie znaczenie oralności i kultury oralnej, problemy rasy, klasy i płci, wokół których prowadzę część analizy wskazanych powyżej tekstów. Mimo takiej mnogości odniesień, użycie mitu *Flying Africans* w wybranych przeze mnie utworach literackich, podporządkowane jest w całości jednej nadrzędnej funkcji: „opowiadania swojej historii swoim głosem”. Autorzy używający mitu *Flying Africans*, tworzą przy jego pomocy „wspólnotę opowieści”, która staje się punktem centralnym dla myślenia i mówienia o czarnych i kreolskich tożsamościach Czarnego Atlantyku.

W mojej dysertacji opowieść o Lecących Afrykanach interesuje mnie jako pewna partykularna narracja, kulturowo oraz treściowo odrębna od innych podobnych

historii, dlatego tak obszerną jej część poświęciłam na analizę jego genezy i pochodzenia, obecności w folklorze i unikalnych kulturowych znaczeń, jakie ze sobą niesie. Wyodrębnienie pierwotnych znaczeń mitu pozwala mi jeszcze lepiej przyjrzeć się jego funkcjonowaniu w literaturze. Zestawiając z teksty z Karaibów i USA dążyłam do jak najszerszego i najpełniejszego omówienia sposobu w jaki mit *Flying Africans* funkcjonował i nadal funkcjonuje we współczesnej kulturze i literaturze, którego brakowało do tej pory w literaturze przedmiotu.